

Spinoza: racionalna priroda i emocije

Škorić, Živana

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:761332>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Živana Škorić

Spinoza: Racionalna priroda i emocije
(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 28.8.2020.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za filozofiju

Živana Škorić
Matični broj: 0009041517

Spinoza: Racionalna priroda i emocije

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Engleski jezik i književnost/Filozofija

Mentor: dr. sc. Snježana Prijić Samaržija

Rijeka, 28.8.2020.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova

_____ izradio/la
samostalno pod mentorstvom _____.

U radu sam primijenio/la metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristio/la literaturu koja je navedena na kraju završnoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrizirajući naveo/la u diplomskom radu na uobičajen način citirao/la sam i povezao/la s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

Potpis

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. O terminologiji.....	2
3. O spoznaji.....	3
3.1. Vrste spoznaje.....	3
3.2. Predodžbe ili ideje.....	4
4. O emocijama.....	7
4.1. Povijesni pregled.....	7
4.2. Strasti ili afekti.....	8
4.3. Osnovne emocije.....	13
4.4. Emocionalno ropstvo.....	14
5. O razumu.....	16
6. O idealnoj državi.....	20
7. Zaključak.....	28
8. Popis literature.....	29
9. Sažetak i ključne riječi (<i>na hrvatskom jeziku</i>).....	30
10. Naslov i ključne riječi (<i>na engleskom jeziku</i>).....	31

1. Uvod

Ovaj završni rad bit će usmjeren na tumačenje pojmova racionalnosti i emocija, onako kako ih je eksplicirao nizozemski filozof sedamnaestog stoljeća Baruch de Spinoza. Najveći naglasak bit će stavljen na Spinozino poimanje razuma kao odlučujućeg čimbenika u uspostavljanju uređene države sretnih građana. Spinoza se racionalnošću i emocijama bavio kroz različite filozofske discipline, od ontološkog monizma kao osnove iz koje izvodi sve pojmove, preko epistemologije i potrage za ispravnom spoznajnom metodom, do naposljetku moralne filozofije i pokušaja razrješenja tako utvrđene dihotomije, unutar temeljnih odrednica svoje filozofije politike. Cilj je pokazati svojevrsnu uzročno - posljedičnu vezu između naše razumske i emocionalne prirode te nužan primat razuma, budući da samo racionalnost nudi ispravan put koji vodi do smislenog života, kako svakog pojedinca i države, tako i, posljedično, čitave ljudske vrste. Za svrhe boljeg razumijevanja Spinozinog racionalizma, bilo je potrebno na određenim mjestima iznijeti pojedine biografske činjenice, interpretirane u svjetlu vremena u kojem je živio i napisao svoja naznačajnija djela te spomenuti filozofe koji su uvelike utjecali na njegovo formiranje vlastite filozofske misli. Veliki filozofski umovi, iako ispred svoga vremena, duboko su uronjeni u društvena zbivanja, stoga je u tekst uključen društveni kontekst, kao i kritički osvrt i protuargumentacija, ondje gdje se uočava proturječje u tezama ili postavkama.

Kako bismo sve to uspješno savladali, nužno se ponajprije upoznati s osnovnom terminologijom Spinozine filozofije, a zatim se posvetiti detaljnijem pojašnjenju istih, kako bi se stekla cjelovita slika i bolje razumijevanje materije. Temelj svakog znanja je spoznaja, stoga s tom temom nastavljamo u trećem poglavlju ovog rada. U četvrtom poglavlju detaljno ću pojasniti kako je Spinoza pojmio emocije te iznijeti njihovu svojevrsnu taksonomiju, onako kako ju je izložio u svom najopsežnijem djelu, *Etici*. Ključno, peto poglavlje, bit će posvećeno razumu, središnjoj temi Spinozine racionalističke misli. U šestom poglavlju predstaviti ću njegovu koncepciju idealno uređene države, nakon čega će uslijediti moj zaključak. Za postizanje navedenih ciljeva osnovna će literatura biti njegovo najpoznatije djelo, *Etika*, zatim *Politička rasprava* te *Traktat o poboljšanju razuma i o putu kojim se najbolje upravlja k istinskom spoznavanju stvari* (nadalje: *Traktat o poboljšanju razuma*). Za detaljnija objašnjenja korišteni su *Listopisi*, u kojima su sadržana pisma koja je Spinoza izmjenjivao s prijateljima, kao i druga dodatna literatura.

2. O terminologiji

U svom geometrijskom nastojanju da filozofiju ustroji po uzoru na prirodne znanosti Spinoza je bio dosljedan do kraja, izloživši je unutar svoje *Etike* po definicijama, postulatima, aksiomima i dokazima. Tumačenje Spinozine filozofske misli tako mora započeti kao usvajanje matematike, s temeljima na kojima počiva cijela njegova filozofija, stoga krećemo s njegovom koncepcijom Boga i supstancije.

Bog koji je priroda i supstancija sama, prvi je pokretač, djelatni, trajni i unutarnji uzrok svega postojećeg, beskonačno biće i nedjeljiva supstancija. Umjesto Descartesovog¹ dualizma, kod Spinoze, dakle, imamo monizam odnosno supstanciju – Bogoprirodu - koja je nedjeljiva, jedna, vječna – nenastala i nepropadiva. Ne postoje dvije supstancije, tijelo i duh, već samo jedna, promatrana kroz dva različita atributa. *Tijelo* je dio božanske biti, promatrano kroz atribut protežnosti. *Duh* je ista ta supstancija, ali promatrana kroz atribut misaonosti. Supstanciju, njenu bit, razum opaža kao protežnu stvar i misleću stvar. *Modusi* su stanja supstancije, a zadatak razuma, isključivi, razumijevanje je Božjih atributa i modusa.²

U poučku 31. prvog dijela, *O Bogu*, Spinoza pojašnjava da razum nije apsolutno mišljenje već samo jedan od modusa mišljenja, koji se razlikuje od drugih.³ Među tim drugim modusima mišljenja nabraja emocije i to je ključna tema na koju ćemo se vratiti da je podrobnije razmotrimo u četvrtom poglavlju.

U prvom poučku drugog dijela *Etike*, *O naravi i izvoru duha*, Spinoza određuje *mišljenje* kao jedan od Božjih beskonačnih atributa, kojim se izražava beskonačna Božja bit, dok su pojedinačne misli modusi tog atributa.⁴ Božja *bit* je Njegova moć, kojom je sve stvorio. Prethodno, u 33. poučku prvog dijela *Etike*, Spinoza navodi kako je sve stvoreno po savršenom redu, u potpunom savršenstvu.⁵ Prema tome, sve proizlazi iz njegove prirode - iz prirode/Boga. Tako je između stvarnosti i savršenstva te između Boga i protežne stvari stavljen panteistički⁶ znak jednakosti.

¹ René Descartes (1596–1650), francuski filozof i matematičar.

² Usp. Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 5 - 45.

³ Isto, 51.

⁴ Isto, 81-83.

⁵ Isto, 55.

⁶ Prema Rječniku filozofskih pojmova, Panteizam, od grč. *πάν* = sve, *θεός* = Bog nauka je prema kojoj sve ono što jest, jest Bog.

Duh je misleća stvar koja aktivno oblikuje naše predodžbe, dakle one nisu nešto što mi pasivno opažamo, već ih duh u nama aktivno proizvodi.⁷ Sad kad smo usvojili osnove Spinozine terminologije, u idućem ćemo se poglavlju opširnije pozabaviti temom predodžbi.

3. O spoznaji

3.1. Vrste spoznaje

O vrstama spoznaje Spinoza piše u *Traktatu o poboljšanju razuma*, ali i u svojoj *Etici*. Prema *Traktatu o poboljšanju razuma*, prva spoznaja je ona do koje dolazimo slušanjem, kroz jezik odnosno komunikaciju s drugima. Druga vrsta spoznaje je osjetilno iskustvo u kojem razum ne sudjeluje, slučajna je jer se ne zasniva na logičkoj nužnosti i predstavlja znanje koje prihvaćamo budući da izostaju dokazi koji bi mu proturječili. Primjerice, o svojoj smrtnosti zaključujemo na temelju smrtnosti svih ostalih ljudi, premda su uzroci smrti različiti. Treća vrsta spoznaje je zaključivanje o jednoj vrsti stvari na osnovu druge, poput zaključivanja na temelju kauzalnosti ili općenitosti. Četvrti način spoznaje je opažanje stvari po njenoj biti ili najbližem uzroku.⁸

U *Etici* je ovu podjelu suzio na tri vrste, pa bi tako prva vrsta spoznaje bila najniža, a njome je obuhvatio prve dvije vrste spoznaje iz prethodne podjele. Prva vrsta bi bila osjetilna spoznaja tj. mnijenje (*opinio*) i zamišljanje (*imaginatio*), druga vrsta spoznaje je um (*ratio*) tj. zaključivanje, a treća vrsta je intuitivna spoznaja adekvatne predodžbe formalne biti nekog Božjeg/prirodnog atributa, prema odgovarajućoj spoznaji biti stvari.

Prva dva načina spoznaje Spinoza odbacuje jer je njihov krajnji domet spoznaja slučajnih pojava, a krajnji cilj je spoznaja biti stvari. Drugi način spoznaje može dovesti do predodžbe stvari i zaključivanja bez pogreške, ali ne dostiže savršenstvo. Tek intuitivna spoznaja nas nepogrešivo vodi do spoznaje adekvatne biti stvari. Vidimo da Spinoza ovdje polučuje svoju metodu metodom eliminacije, ustvrdivši koje vrste spoznaje postoje, da bi

⁷ Usp. Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 79.

⁸ Usp. Spinoza, B. 2006. *Traktat o poboljšanju razuma i o putu kojim se najbolje upravlja k istinskom spoznavanju stvari*. Zagreb: Biblioteka Latina & Graeca, 23-24.

nakon toga prve dvije eliminirao i tek treću, intuitivnu, priznao kao sredstvo za postizanje prave spoznaje.⁹

3.2. Predodžbe ili ideje

Kad piše o predodžbama, Spinoza od Descartesa preuzima koncepciju samoevidentnosti ideja, s tom razlikom što za njega to nisu urođene ideje. On, dakle, ne preuzima od Descartesa iskustvenu adekvatnost već samo samoevidentnost kao kriterij. Za Spinozu, razumska je spoznaja, naime, različita od osjetilne i intuitivne. Predodžbe nisu opažaji, nisu stvar percepcije (slika u oku ili mozgu), već za njih koristi izraz *conceptium* odnosno pojam.¹⁰ U uvodu smo, kod uvođenja osnovnih pojmova Spinozine filozofije, naveli kako je duh taj koji u nama aktivno formira predodžbe. Predodžbe kao koncepti ili pojmovi uključuju istinosnu vrijednost (istina/laž), prema tome Spinozine predodžbe odnosno ideje zapravo su sudovi odnosno iskazi. Ideja tj. predodžba ima svoj *ideatum*, ono što predstavlja, korelat u vanjskom svijetu, predmet koji se spoznaje pod atributom protežnosti. Stoga svaka ideja ima dva aspekta i kriterija istinitosti: 1. ekstrinzičnu istinitost (točnu i nužnu vezu, te ideju i njen *ideatum* u vanjskom svijetu), 2. intrinzičnu istinitost (svoju adekvatnost). Ideja je adekvatna onda kad je jasna i razgovjetna, dakle očevidno istinita. Neistina je odsutnost znanja, a sastoji se u nedostatku spoznaje tipičnoj za neadekvatne, krnje i zbrkane ideje. Samo kod prvog načina spoznaje, osjetilne spoznaje, moguća je neistinitost. Istinitost ideje sastoji se u njenoj logičkoj povezanosti s drugim adekvatnim idejama u sustavu adekvatnih ideja. Spoznavanje se sastoji u postupnom zamjenjivanju neadekvatnih ideja adekvatnima, sve dok sveukupno naše znanje ne bude bilo izvedeno iz pojma Božje biti.¹¹

Predodžbe, da bi bile adekvatne, moraju biti istinite po sebi, a ne u relaciji s vanjskim predmetom na koji se odnose. Na Tschirnhausovo pitanje o razlici između adekvatne i istinite ideje odnosno predodžbe, Spinoza pojašnjava kako se riječ *istinita* odnosi na poklapanje ideje s njenim predmetom, a riječ *adekvatna* na prirodu ideje u odnosu na samu ideju, odnosno da između te dvije predodžbe nema razlike osim u tom izvanjskom odnosu. U nastavku obrazloženja ta razlika na koju Spinoza ovdje cilja postaje evidentnija. Naime, za adekvatnu

⁹ Usp. Spinoza, B. 2006. *Traktat o poboljšanju razuma i o putu kojim se najbolje upravlja k istinskom spoznavanju stvari*. Zagreb: Biblioteka Latina & Graeca, 24-25.

¹⁰ Isto, 26.

¹¹ Isto, 26-28.

predodžbu ključno je da izražava djelatni uzrok stvari, odnosno predmeta na koji se odnosi. U tom slučaju iz te ideje možemo izvesti sva svojstva predmeta.

Kao primjer Spinoza navodi ideju odnosno predodžbu kruga i pita se, može li iz ideje koju ima o krugu izvesti njegova svojstva. Primjerice, ukoliko bi ta ideja kruga bila da se krug sastoji od beskonačnih pravih kutova, onda bi bilo razvidno da iz te predodžbe ne može izvesti sva svojstva kruga. Međutim, ukoliko ima predodžbu prema kojoj je krug prostor koji je opisan crtom čija je jedna točka čvrsta, a druga pokretna, budući da ova definicija već izražava djelatni uzrok, slijedi da iz nje može izvesti sva svojstva kruga.¹²

U pismu pak Bouwmeesteru, Spinoza se bavi spoznajnom metodom mišljenja najuzvišenijih stvari. Njegovog je prijatelja zanimalo je li naš duh podložen slučaju kao naše tijelo ili je stvar umijeća odnosno vještine. Spinoza mu odgovara kako nužno mora postojati metoda "(...) kojom naše jasne i razgovjetne pojmove možemo upravljati i nizati (...) razum nije podložen slučaju kao što je to tijelo."¹³ Dalje navodi da svaki takav jasan i razgovjetan pojam ili više njih istodobno mogu biti uzrokom sljedećeg jasnog i razgovjetnog pojma. Temelji, dakle, na kojima počiva ispravna metoda moraju biti utvrđeni, da bi omogućavali opravdanost iz njih dalje izvedenih pojmova. Između jasnih i razgovjetnih pojmova Spinoza tako utvrđuje uzročno posljedičnu vezu, na način da iz jednog dolazimo do drugog, odnosno da je jedan ili više njih istovremeno uzrok drugome.

Treba razumjeti Spinozinu želju i nastojanje za sustavnim i preciznim istraživanjem spoznaje. Spinoza je bio sin bogatog trgovca, ali je odustao od obiteljskog posla, izabравši optiku umjesto trgovine kao zanimanje kojim se skromno uzdržavao. Za razliku od trgovine gdje vladaju promjenjivi zakoni ponude i potražnje, optika ima svoje nepromjenjive zakone. Ona je precizna, uvijek ista i kao takva nam omogućava da svojim nepreciznim vidom vidimo točno i izoštreno. Tome Spinoza teži i u filozofiji, nastoji je izbrusiti do savršene izoštrenosti. Filozofija bi tada bila savršena leća kroz koju spoznajemo prirodu odnosno Boga. On ne uzima naočale koje je netko drugi napravio, već ih sam izrađuje od samog početka. To je proces koji ima stroge zakonitosti i tu pogreške nisu dopuštene, pa tako ni filozofija za Spinozu ne može biti područje nejasnoća.

¹² Usp. Spinoza, B. 2003. *Listopisi*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 302-303.

¹³ Isto, 196-197.

Osim istinitih predodžbi, postoje još fiktivne, lažne i dvojbene. Fiktivne ideje su dvojake, prve um izmišlja što više opaža a manje razumije, a druge su o bitima, zbrkane jer se sastoje od mnogo dijelova koje duh može samo djelomično spoznati. Za lažne ideje vrijedi sve što i za fiktivne, s tom razlikom da kod lažnih imamo još i mentalni pristanak, zbog čega ih Spinoza opisuje kao sanjanje otvorenih očiju. I na kraju imamo dvojbene ideje, koje nisu ni jasne ni razgovjetne. Sve izmišljene, lažne ili dvojbene ideje proistječu iz slučajnih i nepovezanih osjeta, ne nastaju pod utjecajem umne moći, već vanjskih uzroka. Neke su, dakle, rezultat načina na koji tijelo prima različite podražaje, a neke posljedica pogrešne uporabe jezika odnosno pogrešne terminologije.¹⁴

Nakon što je iznio svoju klasifikaciju ideja, Spinoza određuje dva temeljna pravila spoznaje:

1. Spoznaja treba počinjati od ideja koje su u nama, a koje potječu iz čistog razuma i
2. te ideje treba posložiti u sustav tako da njihova struktura reflektira objektivno stanje prirode.¹⁵

Sve stvari koje postoje ili su same sebi uzrokom ili im je nešto drugo uzrok. Ove koje su uzrok same sebi možemo spoznati samo ako pojмимо njihovu bit, dok one koje imaju vanjski uzrok možemo pojmiti samo ako razumijemo njihov najbliži uzrok. Pri tome Spinoza napominje da moramo paziti da ne bismo zaključivali iz apstraktnih pojmova i pomiješali sadržaj razuma sa sadržajem stvari.¹⁶ Na temu razuma vratit ćemo se u četvrtom poglavlju, a da bismo se njime konkretnije pozabavili najprije moramo objasniti što su emocije, budući da one uvelike utječu na našu sposobnost rasuđivanja.

¹⁴ Usp. Spinoza, B. 2006. *Traktat o poboljšanju razuma i o putu kojim se najbolje upravlja k istinskom spoznavanju stvari*. Zagreb: Biblioteka Latina & Graeca Knjiga, 27-28.

¹⁵ Isto, 28.

¹⁶ Isto, 28.

4. O emocijama

4.1. Povijesni pregled

U uvodu trećeg dijela svoje Etike Spinoza navodi kako je običaj rugati se emocijama, koje se ne promatra kao dio naše prirode, već kao mane koje se oplakuju, ismijavaju, preziru ili proklinju, te se pohvalnim smatra kad netko što više kritizira tu ljudsku nemoć.¹⁷ Iz toga možemo zaključiti da je Spinoza emocije vidio kao neku vrstu naše slabosti. Međutim, umjesto da ih osuđuje, on ih nastoji razumjeti:

(...)Pozorno sam se potrudio da ljudske čine ne ismijavam, da ne plačem nad njima, da ih ne prezirem, nego da ih razumijem, zato o ljudskim strastima...ne razmišljam kao o porocima, nego kao o svojstvima koja njima na isti način pripadaju kao što naravi zraka pripadaju vrućina, hladnoća, oluja, grmljavina i drugo tome slično; ona, kolikogod da su nezgodna ipak su nužna i imaju određene uzroke preko kojih nastojimo razumjeti njihovu narav te se duh nad istinskim mišljenjem o njima jednako raduje kao i spoznaji onih stvari koje su dane osjetilima.¹⁸

Tradicionalno se u filozofiji emocije smatralo manjkavima po pitanju kognitivne i strateške racionalnosti. Prema stoicima, emocije su lažni sudovi. Primjerice, strah od lava uključivao bi lažan sud o važnosti ugroženog života, dok bi mudrac bio indiferentan spram svega izuzev vrline, uključujući i smrtnu opasnost. Rimljani su imali izreku: *Ira brevis furur*, ili u prijevodu: ljutnja je kratak napad ludila. Rana moderna europska filozofska misao bila je preplavljena raspravama o emocijama, na području filozofske psihologije, teorija epistemičke metode, metafizike, etike i političke teorije. Nastavno na drevne i srednjovjekovne izvore, moderni filozofi produžili su raspravljati o epistemičkoj, eudajmonističkoj i etičkoj vrijednosti emocija, sa središnjim pitanjem stupnja do kojeg možemo upravljati svojim emocijama.¹⁹

¹⁷ Usp. Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 175.

¹⁸ Usp. Spinoza, B. 2006. *Politička rasprava*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 7.

¹⁹ Usp. Scrantino, Sousa. 2018. Andrea and Ronald, *Emotion*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy.

4.2. Strasti ili afekti

U trećem dijelu svoje Etike Spinoza daje definiciju emocija:

III Pod strašću razumijem stanja tijela kojima se moć djelovanja tog tijela povećava ili smanjuje, potiče ili suspreže, te ujedno i predstave ovih stanja.

Ako mi, dakle, možemo biti odgovarajući uzrok ovih stanja, onda pod strašću razumijem djelovanje, a u drugom slučaju trpnju.²⁰

Uobičajen termin za opis emocija u sedamnaestom stoljeću bio je *strasti*, vjerojatno pod utjecajem Descartesovog djela *Strasti duše* iz 1649. godine ili pak stoga što je postojala opća tendencija poimanja emocija kao receptivnih, pasivnih stanja. Izbor terminologije često je ukazivao na intelektualno savezništvo; Descartes je tako sebe vidio kao začetnika nove teorije prema kojoj su strasti vrsta percepcije, dok je Spinoza uveo termin afekti, po uzoru na stoičku etiku, ujedno se nadovezujući na karakteristične značajke svoje metafizike.²¹

U navedenoj definiciji Spinoza pravi razliku između djelovanja i trpnje. Da bi se ta razlika bolje razumjela potrebno je upotrijebiti izraz iz engleskog prijevoda, s obzirom da je korijen riječi latinski. *Passion* tako dolazi od latinske riječi *passio*, imenice koja označava trpljenje odnosno pasivno trpljenje, kojem mi nismo uzrok.²² Spinoza u latinskom izvorniku koristi izraz *affectuum* odnosno afekti. Dakle, moć djelovanja varira s obzirom na vanjske uzroke, afekt odnosno osjećaj (ugoda ili neugoda) proizlazi iz stanja ili predodžbe o tijelu koju pretpostavlja, a koja se slaže ili ne slaže s našom. Kad se afekt okrene predodžbi iz koje proizlazi ugoda pretvara se u ljubav, dok neugoda postaje mržnja.²³

Imamo dakle trpnje i radnje. Ako je predodžba adekvatna, ako izravno izražava bit tijela koje vrši utjecaj, ako je to ideja o nekom unutarnjem afektu odnosno utjecaju na sebe sama, koji obilježava unutarnji sklad naše biti s drugim bitima i biti Boga/prirode, onda su

²⁰ Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 179.

²¹ Schmitter, M. Amy. 2016. *17th and 18th Century Theories of Emotions*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy.

²² Usp. Latin dictionary <http://www.latin-dictionary.net/definition/29426/passio-passionis>.

²³ Usp. Deleuze G. 2011. *SPINOZA Praktička filozofija*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 113.

afekti što iz nje proizlaze radnje. Ta duševna stanja su osobiti osjećaji radosti i ljubavi jer se više ne radi o povećanju naše nesavršenosti ili djelatne moći već o formalnom vladanju tom moći ili savršenošću. Te djelatne ugone nisu obilježene trajanjem ni promjenama i predstavljaju vječno stanje blaženstva.²⁴

Emocije su često bile povezivane s pasivnošću i nečim što je izvan naše kontrole, ali su ponekad bile povezivane i s različitim oblicima predodžbi te im je pripisivana intencionalnost i struktura slična sudovima. Emocijama se također objašnjavao odnos duha i tijela, primjerice u Descartesovom dualizmu, Hobbesovom²⁵ materijalizmu, te Spinozinom paralelizmu.²⁶ I Descartes i Hobbes su izvršili značajan utjecaj na Spinozinu filozofiju.

Jedno od pitanja kojim su se bavili gotovo svi filozofi jest pitanje lociranja emocija s obzirom na naš psihološki ustroj, a filozofi sedamnaestog stoljeća imali su tendenciju subsumirati emocije pod širi pojam percepcije, poglavito na receptivnu sposobnost, ukoliko su njihovi uzroci u tijelu ili, općenito uzevši, izvan primatelja. Spinoza dopušta da mi možemo biti adekvatni uzroci nekih svojih emocija te drži da sve naše emocije uključuju sudove. Međutim, prema njegovom gledištu, sudovi nisu različiti od predodžbi s obzirom na vrstu, iako je njihov epistemički status određen time jesmo li aktivni i adekvatni ili tek pasivni i neadekvatni uzroci svojih predodžbi.²⁷

Prema prvom poučku trećeg dijela Etike, naš duh djeluje onda kad ima adekvatne predodžbe, a ukoliko ima neadekvatne predodžbe, tada ne djeluje nego trpi.²⁸ Prema Beth Lord, naš je um to podložniji emocijama što više neadekvatnih predodžbi ima, a to aktivniji što više ima adekvatnih predodžbi.²⁹

²⁴ Usp. Deleuze G. 2011. *SPINOZA Praktička filozofija*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 114.

²⁵ Thomas Hobbes (1588-1679), engleski filozof, znanstvenik i povjesničar, jedan od utemeljitelja moderne političke filozofije. Prema materijalizmu, materija je prvo i jedino počelo čitave stvarnosti.

²⁶ Schmitter, M. Amy. 2016. *17th and 18th Century Theories of Emotions*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy.

²⁷ Isto.

²⁸ Usp. Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 179.

²⁹ Usp. Lord. B. 2010. *Spinoza's Ethics*. Skripta. Edinburgh University Press Ltd, 86.

Sa sljedećim poučkom Spinoza izlaže svoj paralelizam, kao odgovor na Descartesov dualizam. Mentalni događaji ne mogu uzrokovati tjelesne događaje, i obrnuto, tjelesni događaji ne mogu uzrokovati mentalne. Spinoza vjeruje da su emocije i tjelesne i mentalne, samo promatrane kroz dva različita atributa. U primjedbi na poučak 2. navodi kako iz toga proizlazi da su red ili niz stvari isti, te je slijedom toga i red djelovanja i trpnji našeg tijela po naravi istodoban s redom djelovanja i trpnji duha.³⁰

Iz drugog poučka, dakle, slijedi da mentalni događaji ne mogu uzrokovati tjelesne događaje. Sve tjelesne stvari i događaji postoje kroz striktno fizičke uzroke i moraju biti objašnjene referiranjem na isključivo fizičke uzroke. Prema Spinozi, naš um i naše ideje ne uzrokuju pokretanje našeg tijela, naše ponašanje ili govor. Vještine poput leta avionom, kompjuterskog programiranja ili operacije srca ne uključuju mentalnu uzročnost. Beethovenove simfonije, Shakespeareove tragedije, egipatske piramide, Opća deklaracija o ljudskim pravima itd. nisu rezultat ideja ili umovanja već ljudski produkti koji su nastali isključivo fizičkim putem. Čak i čitanje, pisanje i diskutiranje filozofije fizičke su aktivnosti s fizičkim uzrocima.³¹ U ovom poučku se tako očituje Spinozin naturalizam, po kojem je priroda osnova i bit svega te ne postoji išta izvan nje i njenih uzročno – posljedičnih odnosa. Sukladno tome, naturalizam ne priznaje druge zakone osim materijalnih (fizičkih).³²

Po pitanju emocija kao pokretača našeg teorijskog i praktičnog djelovanja, među filozofima gotovo da je postignut konsenzus. Emocije su tako bile središnji dio istraživanja našeg praktičnog rezoniranja i moralne filozofije. Jedno od najvažnijih pitanja vezano za emocije pitanje je praktičnog razuma i potrage za srećom. Hobbes je, primjerice, smatrao emocije pokretačkim izvorom našeg praktičnog razuma. Svi moderni filozofi držali su obuzdavanje emocija važnim i za sreću i za moralnost. Descartes i Spinoza su se, unutar svoje praktične filozofije, ponajprije bavili potragom za srećom, držeći u tom smislu upravljanje emocijama ključnim. Descartes je to nazivao *potragom za vrlinom*, Spinoza *slobodom od ropstva*, a zajedničko im je mišljenje bilo da su emocije ključne za dobar život. Emocije su imale posebno mjesto u političkoj i socijalnoj teoriji. Velik dio političke filozofije, Hobbesove primjerice, bavio se kontroliranjem emocija putem društvenih i državnih institucija. Pitanje uloge emocija u mogućnosti ostvarenja društvenog uređenja bilo je vrlo aktualno u Spinozino vrijeme. Mnogi filozofi su smatrali da emocije olakšavaju socijalnu interakciju, poput

³⁰ Usp. Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 181-183.

³¹ Usp. Lord, B. 2010. *Spinoza's Ethics*. Skripta. Edinburgh University Press Ltd, 87.

³² Usp. Rječnik filozofskih pojmova. Filozofija.org <https://www.filozofija.org/rjecnik-filozofskih-pojmova>.

primjerice Descartesa, koji je to sugerirao u svojoj analizi emocija ljubavi i velikodušnosti. Hobbes i Spinoza su u emocijama nalazili temelj za većinu interpersonalnih konflikata, pa su čak i određene emocije označili inherentno remetilačkim za društveni red i mir. Za Hobbesa je takva emocija bila ponos, a za Spinozu častohleplje, dok su obojica dobrim držali emocije koje potiču mir u društvu.³³

Spinoza se u svojoj *Etici* emocijama posvetio u čak tri od ukupno pet dijelova, a njima se bavio i u svom *Traktatu o poboljšanju razuma* te u *Raspravi o Bogu, čovjeku i čovjekovoj sreći*. U *Etici* se bavi metafizičkim statusom emocija, a ne onim što naziva izvanjskim afektima. Stoga, za razliku od svojih prethodnika, ne pokazuje veliko zanimanje za tjelesne uzroke, simptome i posljedice emocija, kao što su pokreti srca i facijalne ekspresije. On ih se u tom smislu dotiče samo ukoliko objašnjava njihov paralelizam s djelovanjem uma. Iako je u uvodu trećeg dijela napisao da se, koliko mu je poznato, nitko još nije bavio određivanjem prirode i moći emocija te načinom na koji ih um može moderirati, Spinoza je očito bio pod Descartesovim utjecajem, budući da se njegova taksonomija emocija izravno oslanja na latinski prijevod *Strasti duše*, objavljen 1650. godine. S Descartesom se ipak razilazi u više točaka, od kojih je najvažnija mogućnost ostvarenja kontrole nad strastima, smatrajući metafizički nemogućim postići autonomiju ljudskog uma kakvu je zagovarao Descartes.³⁴

³³ Usp. Schmitter, M. Amy. 2016. *17th and 18th Century Theories of Emotions*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy.

³⁴ Isto.

1665. godine Spinoza privremeno prekida pisanje *Etike* da bi se posvetio *Teološko-političkom traktatu*. Njega zanima zašto je narod tako duboko iracionalan, zašto svoje ropstvo doživljava kao slobodu, pa ga čak štiti i njime se ponosi. Spinoza pokušava razumjeti ne samo poimanje slobode prosječnog građanina, već i religiju koja tu slobodu ograničava, koja je povod ratovima i mržnji te netrpeljivosti.³⁵ Problemi počinju upravo objavom ovog Spinozinog djela. Spinoza je dobro razumio ljudsku prirodu, pa je objavljivanje rasprave htio učiniti anonimno kako bi izbjegao iracionalne reakcije duboko indoktriniranih moćnika svoga doba. Teško je bilo sakriti činjenicu tko je autor teksta, ubrzo je otkriven i tu počinje njegova kalvarija. Svi redom, od vjernika različitih denominacija, preko filozofskih krugova, nastojali su osporiti i obezvrijediti raspravu. Ide se tako daleko da se napadaju čak i kritike djela za koje se misli da u svojoj kritici nisu dovoljno oštre.³⁶ Međutim, Spinoza nije imao namjeru vrijeđati osjećaje mase, on je nastojao razumjeti njihovo djelovanje pod utjecajem tih osjećaja, težeći slobodi u svakom pogledu, a ponajprije slobodi od vlastite iracionalnosti.

Prije više od pola stoljeća, u svom predgovoru *Teološko - političkom traktatu*, dr. Ante Fiamengo je napisao:

*Spinoza je bio ne samo velik um nego i duboko humana priroda. Svoj život je posvetio istini i ljubavi prema čovjeku. Obrana slobode ljudske misli bila je njegov uzvišen cilj, ali i nužna pretpostavka za ostvarenje čovjekove sreće.*³⁷

³⁵ Usp. Deleuze G. 2011. *SPINOZA Praktička filozofija*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 11-12.

³⁶ Isto, 12.

³⁷ Spinoza, B. 1957. *Teološko politički traktat*. Banja Luka: Kultura, XLIII.

4.3. Osnovne emocije

Prema primjedbi na poučak 11., trećeg dijela *Etike*, razvidno je da Spinoza određuje tri emocije kao osnovne: požudu, ugodu i neugodu. Iz emocija požude, ugone i neugode, Spinoza dalje izvodi sve ostale emocije.³⁸ Za primjer kako iz neke od osnovnih nastaju ostale emocije, Spinoza u primjedbi na poučak 13. navodi sljedeće: ljubav je ugodna praćena predodžbom vanjskog uzroka, a mržnja neugoda praćena predodžbom vanjskog uzroka.³⁹ Naše emocije ovise o neadekvatnim ili adekvatnim idejama i predodžbama, mi ih slažemo i povezujemo sukladno našim pojedinačnim iskustvima, a na isti način povezujemo i osjećaje sa predodžbama. Naši osjećaji prema tome ovise o asocijacijama koje imamo na prvo iskustvo s nečim što je na nas djelovalo, a to dalje povezujemo s drugim asocijacijama koje imamo itd. Primjerice, kako navodi Beth Lord, ako smo imali loše iskustvo s psom, neko će zbog toga osjećati mržnju prema psima. Jednako tako, ako je naša prva veza bila pozitivno iskustvo, privlačit će nas osobe koje slične našoj prvoj ljubavi.⁴⁰

Spinoza na temelju emocija razlikuje tri vrste ljudi: čovjeka afekta i neugode, čovjeka koji iskorištava afekte i osjećaj neugode u korist ostvarivanja vlastite moći i čovjeka koji se žalosti nad ljudskom sudbinom i afektima općenito: “Rob, tiranin i svećenik - moralističko trojstvo”.⁴¹ U afektu neugode Spinoza razaznaje pomućenost duše, pohlepu i praznovjerje. Mržnju vidi kao trovačicu života, a u nju uključuje ne samo mržnju prema drugome već i mržnju prema sebi samom koja uključuje osjećaj krivnje. Domino efekt pokreće se s osjećajem neugode: ona izaziva mržnju, zatim prelazi u odbojnost, ismijavanje i vodi sve do osвете i okrutnosti. U afektu neugode vidio je najniži stupanj naše moći, nemoć gdje smo najpodložniji negativnim utjecajima, a najotuđeniji od sebe i prepušteni praznovjerju i utjecajima tiranina. Ugoda je pak emocija koja nas približava djelovanju. Naše tijelo i naša svijest po prirodi nas prepuštaju opsjenama, a naš cilj treba biti da se izdignemo iznad toga adekvatnim predodžbama.⁴²

³⁸ Usp. Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 195.

³⁹ Isto, 199.

⁴⁰ Usp. Lord, B. 2010. *Spinoza's Ethics*. Skripta. Edinburgh University Press Ltd, 92.

⁴¹ Deleuze G. 2011. *SPINOZA Praktička filozofija*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 31.

⁴² Isto, 32-35.

4.4. Emocionalno ropstvo

Četvrti dio Etike Spinoza je naslovio *O ropstvu ili o silama strasti*, jasno naznačivši da su emocije usko povezane s ropskim stanjem u kojem se ljudi nalaze. U predgovoru kaže:

Ljudsku nemoć da se strasti obuzdaju i zapriječe nazivam ropstvom; jer čovjek podložan strastima nije svoj gospodar već je u rukama sudbine i to tako da pod njenom vlašću često biva prinuđen slijediti ono lošije unatoč tome što vidi ono što je za njega bolje.⁴³

Spinoza, dakle, smatra da nas emocije navode da radimo sami protiv sebe. Primjerice, možemo na uštrb sebe uvijek dati prednost tuđim potrebama ispred svojih. U tom smislu mi postajemo robovi svojih emocija i prestajemo biti gospodari svog života. Dalje Spinoza izlaže kako vidi pojmove dobra i zla, zastupajući moralni relativizam, po kojem nešto nije ni dobro ni zlo po sebi, već je takvo ovisno o onome tko donosi sud. Za Spinozu ti pojmovi nisu sadržani u predmetima razmatranima po sebi, već su samo modusi mišljenja ili pojmovi koje mi kreiramo tako što predmete međusobno uspoređujemo. Stvari, kaže Spinoza, mogu u isto vrijeme biti i dobre i loše ili neutralne. Kao primjer navodi glazbu, koja je za sjetnog slušatelja dobra, za tužnog loša, a za osobu koja ne čuje nije ni jedno od to dvoje već je potpuno neutralna.⁴⁴

U trećem dijelu, u primjedbi uz poučak 39., Spinoza ponavlja ono što je iznio u poučku 9., da o tome što je dobro ili loše prosuđujemo prema tome žudimo li za nečim ili ne. Nije tako da mi za nečim žudimo jer je to dobro nego je to dobro jer mi za time žudimo, dok je zlo ono od čega se odvrćamo. Svatko prema svojim emocijama to prosuđuje, tvrdi Spinoza i navodi kao primjer to što škrtac najboljim smatra gomilu novca, a najgorim njegov nedostatak, dok je zavidnoj osobi najgora nečija sreća, a najbolja tuđa nesreća.⁴⁵

⁴³ Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 299.

⁴⁴ Isto, 303.

⁴⁵ Isto, 235.

Ovdje bi relativizam u pitanjima etike mogao dovesti do zaključka da prema Spinozi nema takvih djela koja su zla, što bi sobom povlačilo izostanak osobne odgovornosti. Međutim, on dalje pojašnjava da te pojmove i kako ih tumačimo inače trebamo zadržati jer trebamo težiti idealu, uzoru ljudske naravi na koji se treba ugledati.⁴⁶ Zlo bi onda bilo ono što bi nas sprečavalo da to savršenstvo postignemo, odnosno ono što bi se toj težnji suprotstavljalo. Budući da je sva priroda božanska, Spinoza očito želi izbjeći zaključak da bi išta u toj prirodi po sebi bilo zlo, međutim ako ništa nije dobro po sebi, kako može biti dobro za nas, odnosno, ako ništa nije loše po sebi, kako može ometati naš napredak? Ako kao primjer uzmemo pušenje, netko će razviti bolest pluća zbog pušenja, netko ne. Unatoč tome, ne možemo reći da je pušenje dobro za osobu koja nije razvila znakove bolesti, a jednako tako ne možemo reći da je pušenje za ikoga neutralno. I dalje ćemo reći da je pušenje štetno za svakoga, naprosto je štetno po sebi; za onoga tko puši, za onoga tko udiše sekundarni dim, za okoliš. Nadalje, što ćemo s puno radikalnijim primjerom, silovanjem? Sasvim sigurno čin silovanja ne može biti dobar ni koristan za ikoga.

Čini se da Spinoza upada u kontradikciju jer je sve relativno, a opet nije budući da on sam tvrdi kako neke stvari promiču, a neke ometaju naš napredak. Kad bi prihvatio da su neke stvari loše po sebi, Spinoza ne bi imao izbora osim završiti u ateizmu. Naime, tada bi morao nužno zaključiti da Bog ili nije savršeno dobar ili ne postoji. Ako nije savršeno dobar, onda nije Bog stoga što je po definiciji Bog savršeno biće koje ne može pogriješiti. Prema tome, kako bi zadržao panteističko poimanje svijeta, Spinoza je morao izbjeći pojam zla, proglasivši ga relativnim pojmom naših neadekvatnih predodžbi. Ovo je ili bio njegov kompromis s vremenom u kojem je živio ili njegova neadekvatna predodžba, koja je ostala svjesno ili nesvjesno neprepoznata.

Temi dobra i zla vratit ću se s detaljnijim objašnjenjem u petom poglavlju, gdje se bavimo ustrojem idealno uređene države.

⁴⁶ Usp. Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 305.

5. O razumu

Conatur, u prijevodu *nastojanje*, termin koji Spinoza koristi u šestom poučku trećeg dijela *Etike*⁴⁷, odnosi se na *conatus*, latinski izraz za nagon, koji u filozofiji, osobito kod Hobbesa, Spinoze i Leibniza⁴⁸, označava snagu unutarnjeg kretanja u ljudskom tijelu koje prethodi vidljivom djelovanju.⁴⁹ Kako je to Beth Lord objasnila, mi težimo da živimo i napredujemo, po svojoj prirodi skloni smo težiti stvarima koje nam u tome pomažu, a izbjegavati one koje nam u tom nastojanju odmažu. Instinktivne potrebe ili želje za opstankom, hranom, vodom, skloništem, determinirane su našom biti. *Conatus* je bitak svake stvari, koji nas čini baš onim što jesmo. Biti nešto (jabuka, konj, čovjek) nikad ne podrazumijeva statično stanje.⁵⁰

Na temu *conatusa* Spinoza se vraća u osmoj definiciji četvrtog dijela *Etike*, gdje određuje što je vrlina.⁵¹ To da ustrajemo u svom bitku jest bit ili esencija svake stvari. U primjedbi na poučak 9., trećeg dijela *Etike*, Spinoza navodi kako se taj nagon, onda kad se odnosi na duh, naziva voljom, a kad se odnosi na duh skupa s tijelom, naziva se porivom. Taj poriv nije ništa drugo do sama bit čovjeka iz čije prirode nužno slijedi ono što služi njegovom očuvanju. Čovjek je determiniran činiti stvari u svoju korist. Prema tome, vrlina je činiti ono što je dobro za naše samoodržanje.⁵²

Poučak 3. četvrtog dijela *Etike*, uči nas da je naša sila kojom istrajavamo u očuvanju ograničena moću vanjskih uzroka koji je nadmašuju.⁵³ Znači da se naša vrlina, odnosno njena moć, smanjuje pod utjecajem vanjskih stvari. Iz sljedećeg je poučka jasno, budući da se čovjek spominje kao uzrok, kako Spinoza drži da smo uzrok onda kad djelujemo na vlastitu dobrobit. Naša moć je, kako objašnjava u dokazu ispod navedenog poučka, dio neograničene Božje moći.⁵⁴ Iz svega što je dosad naveo o našoj biti, bitku, moći, *conatusu*, slijedi da sami aktivno povećavamo svoju vrlinu ili je, prepustimo li se emocijama, smanjujemo, a smanjuje

⁴⁷ U prijevodu Ozrena Žuneca upotrijebljen je glagol istrajati. Usp. Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska Biblioteka Dimitrija Savića, 191.

⁴⁸ Gottfried Wilhelm Leibniz 1646-1716), njemački matematičar i filozof.

⁴⁹ Usp. Rječnik filozofskih pojmova. Filozofija.org <https://www.filozofija.org/rjecnik-filozofskih-pojmova/>

⁵⁰ sp. Lord. B. 2010. *Spinoza's Ethics*. Skripta. Edinburgh University Press Ltd, 89-90.

⁵¹ Usp. Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 307.

⁵² Isto, 193.

⁵³ Isto, 311.

⁵⁴ Isto, 311-313.

se i pod vanjskim utjecajem koji je jači od nas. Ovdje je Spinoza vjerojatno ciljao na okolnosti na koje ne možemo utjecati, kao što on nije mogao utjecati na svoje političke protivnike. Očito je da nas na tom putu ostvarenja svoje inherentne želje za opstankom osim emocija sprečavaju i vanjske okolnosti te da su potrebni optimalni uvjeti da bismo mogli maksimalno djelovati iz svoje božanske biti.

U 7. poučku četvrtog dijela *Etike*, Spinoza piše kako se jedna emocija može ukinuti samo drugom, jačom emocijom.⁵⁵ U primjedbi na prvi poučak četvrtog dijela *Etike* Spinoza je objasnio kako dolazi do toga da smo, iako imamo znanje i dalje aficirani nečim. Kao primjer daje Sunce, za koje nam se čini da je od nas udaljeno samo 200 stopa (oko 60 metara), jer takav dojam ostavlja osjećaj topline na tijelu. Kad naučimo kolika je njegova stvarna udaljenost, tada više nemamo pogrešno vjerovanje, imamo znanje - ali je učinak Sunca na tijelo i dalje nepromijenjen. Može se dogoditi da lažan strah dokinemo istinitom viješću, ali i obrnuto, da strah od izvjesnog zla nestane zbog lažne vijesti.⁵⁶ Emocije, dakle, ne nestaju onda kad mi imamo znanje o njima, već kad ih zamijene jače emocije. Ukoliko je tako, postavlja se pitanje, kako onda razum može nadvladati emocije? Nisu li najjače emocije i od razuma jače?

U poučku 9. do 13. četvrtog dijela *Etike*, snaga emocije varira ovisno o tome zamišljamo li nešto prema čemu imamo određene emocije u sadašnjosti, budućnosti ili prošlosti. Ono što je bliže vremenski, svakako će uzrokovati i jaču reakciju. Jednako tako, naša reakcija ovisi o tome je li nešto moguće, slučajno odnosno kontingentno ili nužno. Kao što su emocije jače prema tome koliko je nešto što ih izaziva vremenski bliže, tako je jače i s obzirom na svoju nužnost.⁵⁷ Mislim da je ovdje Spinoza zaboravio na relativnost takvih predodžbi jer bih ja, primjerice, više strepila od toga da ne diplomiram nego da umrem, čak i kad bi moja smrt bila sasvim izvjesna u nadolazećem periodu. Očito da ovisno o osobi ovisi i doživljaj nekog događaja, kako po pitanju vremena, tako i po pitanju nužnosti.

Nasuprot vrlini imamo nemoć. U dvadesetom poučku četvrtog dijela *Etike* Spinoza objašnjava da kad nastojimo sačuvati svoj bitak tada više činimo ono što nam koristi i sukladno tome smo obdareniji vrlinom. S druge strane, ukoliko zanemarujemo sebi korisne

⁵⁵ Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savić, 315-317.

⁵⁶ Isto, 309.

⁵⁷ Isto, 317-323.

stvari, zanemarujemo očuvanje svoga bitka i sukladno tome smo nemoćniji.⁵⁸ 22. poučak uči nas da je sama bit stvari samoodržanje, a u dodatku ga Spinoza naziva prvim i jedinim temeljem vrline.⁵⁹ Da bismo djelovali iz vrline moramo djelovati na temelju adekvatnih predodžbi, jer je razumijevanje ono što nas određuje. Onda kad koristimo razum, kad djelujemo pod vodstvom uma, tada postajemo uzrokom svojih radnji. 26. poučak nam dalje kaže kako nas um vodi do razumijevanja, a duh, ako se služi umom, zaključuje da je samo ono što vodi do razumijevanja za njega ujedno i korisno.⁶⁰

U idućem poučku ipak otkrivamo da postoji formula po kojoj možemo razlikovati dobro od zla. Dobro je ono što zaista vodi razumijevanju, a loše ono što sprečava naše razumijevanje.⁶¹ Iz toga se može zaključiti kako nešto nije dobro ili loše po sebi, već po svrsi koju ima za nas, odnosno po tome koristi li nam ili šteti. U 31. poučku dalje objašnjava, kako je neka stvar nužno dobra ukoliko se slaže s našom prirodom.⁶² Iz sljedećeg poučka proizlazi da su ljudi koji su prepušteni svojim emocijama nužno u konfliktu s drugim ljudima. U primjedbi na poučak, kao prvi primjer navodi da slaganje bijele i crne boje ne može biti zasnovano na tome što nijedna od njih nije crvena.⁶³ Nešto se slaže po zajedničkim osobinama, a ne po onome što mu nedostaje. Koja je onda osnova za međuljudsko slaganje? Ta osnova je razum.

Poučak 35. nam to potvrđuje: "Ukoliko ljudi žive pod vodstvom uma samo se utoliko nužno slažu po naravi".⁶⁴ Iz dokaza za poučak 35. saznajemo da samo onda kad živimo pod vodstvom uma nužno činimo ono što je u našoj prirodi, a onda je to posljedično dobro i za nas pojedinačno i za društvo u cjelini, odnosno za cijeli ljudski rod.

U posljednjem dijelu *Traktata o poboljšanju razuma* Spinoza želi odrediti svojstva razuma. Kao prvo svojstvo navodi izvjesnost spoznavanja. Razum povezuje predmetni bitak neke stvari s njenim formalnim bitkom. Sljedeće svojstvo razuma je da stvari spoznaje pod vidom vječnosti, a ne temporalnosti te ih shvaća kao moduse Boga/prirode, budući da je

⁵⁸ Usp. Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 333.

⁵⁹ Isto, 335.

⁶⁰ Isto, 337.

⁶¹ Isto, 337-339.

⁶² Isto, 341.

⁶³ Isto, 343.

⁶⁴ Isto, 347.

ljudski duh dio beskonačnog Božjeg razuma. Zbog toga ideje koje razum oblikuje jasno ili razgovjetno proizlaze iz same nužnosti naše prirode to jest iz nužnosti Božje biti. Svoju epistemologiju Spinoza povezuje sa svojom etikom: sve naše znanje mora biti usmjereno k istom cilju, a to je ljudsko savršenstvo. Sve ostalo što tom cilju ne vodi, odnosno ne doprinosi, beskorisno je i kao takvo treba biti odbačeno. Red i veza ideja odgovaraju redu i vezi stvari.⁶⁵ Uloga razuma je, dakle, da reflektira stvarnost.

Etiku Spinoza izlaže geometrijskim redom, ta metoda demonstrira strukturu koja odgovara strukturi svijeta. Cilj i smisao Spinozine moralne etike je sljedeći: čovjek mora razumjeti prirodu ukoliko želi unaprijediti svoju vlastitu prirodu i time ostvariti sretan život.⁶⁶ Filozof i teolog Ivan Macan sažeo je to na sljedeći način:

*Izvor spoznaje je čisto i imanentno mišljenje koje se iz evidencije umnih načela racionalnom dedukcijom razvija prema daljnjim spoznajama. A to pretpostavlja strogu paralelnost između reda mišljenja i reda bitka. Ontološki se poredak savršeno odražava u logičkom mišljenju; ontološki prvo mora biti i prvo spoznato. To nadalje pretpostavlja da je sva stvarnost u vlasti logičko - matematske nužnosti, a time je i prividno kontingentno zbivanje određeno apriornom nužnošću. A to znači da ne ostaje prostora za slobodno djelovanje i kontingentno događanje, nego je sve podređeno nužnoj determinaciji. Kao što iz biti trokuta nužno slijedi zbroj kutova tako i iz Božje biti nužno slijedi svijet i sve što se u tom svijetu zbiva.*⁶⁷

Dakle, da rezimiramo: priroda svakog čovjeka je dana od Boga/prorode i djelić je božanske prirode koja je savršena. Dobro i zlo su relativni pojmovi, ali ako sudimo po napatku razuma, onda je nešto nužno dobro ili loše, ne samo za nas nego za sve. Razum se tako ispostavlja kao katalizator za pitanje dobra i zla, kao filter kroz koji jedino možemo procijeniti je li nešto za nas dobro. Ukoliko smo sudeći razumom došli do toga da je nešto za nas dobro, to je onda i nužno korisno, ne samo za nas nego i za sve ostale ljude. Prema tome, sve dok djelujemo u skladu s našom naravi i razumom, ne možemo loše djelovati.

⁶⁵ Usp. Spinoza, B. 2006. *Traktat o poboljšanju razuma i o putu kojim se najbolje upravlja k istinskom spoznavanju stvari*. Zagreb: Biblioteka Latina & Graeca, 29.

⁶⁶ Isto, 29.

⁶⁷ Macan, Ivan. *BARUCH DE SPINOZA (1632. – 1677)*. Udruga za promicanje filozofije [filozofija.org](https://www.filozofija.org/wp-content/uploads/Povijest_fil.org/Moderna_pdf/Spinoza-final.pdf). https://www.filozofija.org/wp-content/uploads/Povijest_fil.org/Moderna_pdf/Spinoza-final.pdf.

U naravi stvari nema ničeg pojedinačnog što bi čovjeku bilo korisnije od čovjeka koji živi pod vodstvom uma, budući da je čovjeku najkorisnije ono što se s njegovom naravi najviše slaže, to jest, čovjek. Kad čovjek živi po zakonima svoje prirode, tada živi pod vodstvom uma, a kad živi pod vodstvom uma, tad se nužno slaže s prirodom drugog čovjeka. Iz toga Spinoza zaključuje da za čovjeka nema korisnije stvari od drugog čovjeka. "Čovjek je čovjeku Bog".⁶⁸

6. O idealnoj državi

U primjedbi na poučak 35. četvrtog dijela Etike, Spinoza navodi kako ljudi rijetko žive pod vodstvom uma i daleko češće zavide jedni drugima, iako je čovjek društveno biće i život u zajednici za njega znači uvijek više koristi nego štete. U zajednici ljudi lakše dolaze do prijeko potrebnih stvari za preživljavanje i daleko lakše se mogu zajedničkim snagama obraniti od opasnosti koja im prijeti.⁶⁹ U drugoj primjedbi na poučak 37., Spinoza čovjeka prvenstveno ocrta kao društveno biće, definira ga kroz njegovu društvenu ulogu.⁷⁰ U tom smislu želi razumjeti emocije jer emocije su naši pokretači. One određuju moć odlučivanja i podložnost vjerskim i političkim utjecajima te tako određuju čovjekovu sudbinu i, posljedično, sudbinu cijelog društva. Filozof čiji su život i sudbinu odredile tuđe razine moći na koje nije mogao utjecati, zagovara racionalno nadilaženje emocija kako one ne bi bile, na osobnoj i društvenoj razini, destruktivne.

Na početku *Političke rasprave* Spinoza iznosi zablude religije koja propagira dobročinstvo prema bližnjima, što je u praksi rijetkost, upravo zbog toga što ne vladamo emocijama već emocije vladaju nama. Izlaz iz začaranog kruga Spinoza vidi u razumu, ali ne vjeruje u bajke, pa se tako ne zanositi ni da je taj put jednostavan. Naziva ga vrlo strmom stazom koju većina neće izabrati.⁷¹ Za razliku od religije, Spinoza tvrdi, što držim da mu je kler najviše i zamjerio, kako u prirodnom stanju nije bilo grijeha. Čovjek ne može griješiti protiv drugoga u tom stanju, nego jedino protiv sebe, jer po prirodnom pravu nismo dužni ikoga slijediti, ikome se pokoravati. Nešto je dobro ili loše ovisno o tome kako mi o tome razmišljamo, nije takvo po sebi. Tvorac prirodnog prava je sam Bog, stoga su njegovi zakoni

⁶⁸ Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 347-349.

⁶⁹ Isto, 349.

⁷⁰ Isto 355-357.

⁷¹ Usp. Spinoza, B. 2006. *Politička rasprava*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 7-8.

vječni i nepromjenjivi, te da je Bog htio da djelujemo prema umu, onda bismo mi po svojoj prirodi tako i djelovali. To znači da ljudi, budući da se vladaju po prirodnom zakonu, isti ne krše, nego ga ispunjavaju: "odatle neznalica ili slaboumnik nije prema naravnom pravu više obavezan da mudro ustanovi svoj život nego što je bolesnik obavezan da ima zdravo tijelo".⁷² Iz toga slijedi da nismo obvezni na ono što ne možemo ispuniti.

Grieh, kako ga Spinoza definira,⁷³ pojam je koji se može pojmiti samo u državi, u kojoj, kad se utvrdi zajedničko pravo koje vrijedi za sve, tada grieh znači činiti ono na što po tom zajedničkom pravu nemamo pravo, odnosno što je njime zabranjeno. Prema tome, pojam grijeha je arbitraran, svaka država odlučuje što je grieh za njene građane. Prava u najboljoj državi moraju biti donesena prema propisima uma, jer um nas uči da budemo pobožni te mirna i dobra duha, a to je moguće jedino u državi koja je uređena propisima uma. Nasuprot grijehu Spinoza postavlja poslušnost, a definira je kao postojanu volju da se izvršava ono što je po pravu dobro i što se prema zajedničkoj odluci treba dogovoriti. Uz pojmove grijeha i poslušnosti, izvan države ne postoje ni pojmovi pravednog i nepravednog. U prirodnom stanju sve je svačije i vlada jači, dok se u državi na temelju zajedničkog prava odlučuje što kome pripada. Sukladno tome, nepravednim postaje otimanje nečega što nije naše.⁷⁴

Spinoza dalje, u drugoj primjedbi ispod poučka 37., objašnjava uzroke nesloge među ljudima. Ljudi su prepušteni emocijama koje ih vuku na različite strane, zbog čega su međusobno suprotstavljeni. Kad bi živjeli pod vodstvom uma, svaki čovjek bi mogao uživati svoja prava bez štete po ikoga drugoga i njegova prava. Da bi se to postiglo, nužno je da ljudi odustanu od svog prirodnog prava i da si međusobno zajamče da neće djelovati na tuđu štetu. U skladu sa svojim izlaganjem o jačim emocijama koje pobijaju slabije, Spinoza zaključuje kako se ljudi suzdržavaju naštetiti drugome samo onda kad je taj osjećaj nadvladan strahom da bi eventualna njihova šteta mogla biti još veća.⁷⁵

U trećem dijelu Etike, u primjedbi ispod poučka 31. objašnjava da "(...)svatko po naravi teži tome da drugi žive prema njegovom nahođenju", ističući tako kao društveni problem nametanje svoje volje drugima.⁷⁶ Prethodno u primjedbi na poučak 29. definira častohleplje

⁷² Spinoza, B. 2006. *Politička rasprava*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 20.

⁷³ Isto, 20-21.

⁷⁴ Isto, 21-23.

⁷⁵ Usp. Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 355-356.

⁷⁶ Isto, 225.

kao djelovanje na uštrb drugih u svrhu stjecanja popularnosti, te kao emociju toj suprotnu navodi humanost. Humanost, budući da je suprotna častohleplju, emocija je u kojoj ne propuštamo učiniti nešto na korist drugih.⁷⁷ U ovome se ujedno najviše ogleda Spinozina priroda koja ga maksimalno motivira. On piše i stvara svoju filozofiju, unatoč svim preprekama koje su ga zatekle zbog društva koje ga nije razumjelo. Pomaže tako što utvrđuje uzroke iracionalnog ponašanja kod ljudi, uzroke društvenih previranja, te način na koji se oni mogu prevladati za sveopću dobrobit.

Budući da se ne zanositi da je država čiji se dužnosnici vode razumom realna želja i cilj, Spinoza jasno određuje kao cilj pojedinca da u vlastitom životu čim više teži slobodi i snazi duha, dok cilj kojem država treba stremiti nije racionalnost već sigurnost. Sigurnost je i njen cilj i njena uloga, sukladno tome, temelje države ne možemo tražiti u poukama uma već ih moramo izvesti iz svima nama (bili barbari ili civilizirani) zajedničke ljudske prirode.⁷⁸

Ljudi se više vode slijepom požudom nego umom, zato um ne može biti temelj na kojem će počivati pravni poredak neke države. Svaki čovjek djeluje iz svoje prirode, bilo da je mudar ili neznalica. Zabluda je, kaže Spinoza, vladajuće mišljenje da ljudski duh nije rezultat prirode već da je stvoren neposredno od Boga/prirode, da je neovisan i da ima moć da sam sebe određuje i da pravilno koristi um. Iskustvo nam pokazuje da ni zdrav duh ni zdravo tijelo nisu u našoj moći te kad bi u našoj moći bilo da se povodimo za nalogima uma onda bismo to mahom i činili. U stvarnosti se to vrlo rijetko događa, budući da svakoga motivira njegova vlastita uгода.⁷⁹

Cijeli članak 8. druge glave *Političke rasprave* zapravo je upravljen protiv Hobbesova pojma prirodnih zakona koje je definirao u *O građaninu* kao "naloge pravog uma oko onoga što treba biti učinjeno ili propušteno radi trajnog očuvanja života i tijela". Iz onoga što je dalje pisao u *O Građaninu* i *Levijatanu* slijedi da samo onaj tko čuva svoju moć može, prema Hobbesu, slijediti naravne zakone; bijes, strah, požuda, ukratko sve strasti su im protivne i priječe njihovo ispunjenje.⁸⁰

⁷⁷ Usp. Spinoza, B, 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 221.

⁷⁸ Usp. Spinoza, B. 2006. *Politička rasprava*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 9.

⁷⁹ Isto, 12-14.

⁸⁰ Ovo je primjedba prevoditelja Ozrena Žuneca, u 14. fusnoti, str. 15.

U prvom članku četvrte glave, Spinoza rezimira zaključke iz druge glave. Budući da je čovjek najviše pod svojim pravom onda kad se vodi umom, najmoćnija država je ona država koja je na umu utemeljena i njime se upravlja, odnosno pod svojim je zakonom.⁸¹

U sljedećem članku, Spinoza postavlja pitanje najbolje vlasti, te odgovara da se najbolja vlast sastoji u miru i sigurnosti života. Samo kad razumijemo zašto nešto činimo možemo se razumom izdignuti iznad toga i posljedično imati onakvu državu kakva je najpovoljnija, najpoželjnija, najuređenija, u kojoj svi zajedno dobro živimo. Najbolja je ona vlast gdje ljudi žive po zajedničkom pravu i u slozi. Spinoza drži da je za pobune u državi, ratove i kršenja zakona više odgovorna država nego njeni građani. “Ljudi se naime ne rađaju kao građani nego takvima postaju”.⁸² Kako dalje navodi u istom članku, ukoliko je u nekoj državi stanje mira narušeno, ako je zlo uzelo maha, nisu za to krivi građani, jer su oni u svim državama isti, nego je krivnja na državi koja nije dovoljno dobro uredila svoje zakone i nije se pobrinula da u njoj vlada sloga njenih građana.

*Građansko stanje koje ne uklanja uzroke pobuna i gdje se stalno treba bojati rata te gdje se, naposljetku, ne razlikuje mnogo od naravnog stanja gdje svatko živi po svom nahođenju i u velikoj opasnosti po svoj život.*⁸³

Kao što državi pripisujemo krivicu ukoliko je neuređena i nestabilna, tako joj pripisujemo i zasluge kad je uređena i stabilna.

Zanimljivo je kako Spinoza definira mir u državi. Mir nije izostanak rata već je vrlina duha, pa tako za državu u kojoj nema rata jer su njeni podanici u strahu, možemo reći da nema rata, ali ne i da vlada mir.⁸⁴ Mi kao građani trebamo imati postojanu volju da izvršimo ono što je u skladu sa zakonima. Ako su građani neke države bezvoljni i vođeni kao ovce, nju ćemo prije nazvati pustoši nego državom. Pod životom Spinoza navodi da ne podrazumijeva krvotok i drugo sve što dijelimo s ostalim životinjama, već misli na um i i istinski život duha. Dakle, naš život je puno više od naših tjelesnih funkcija i potreba, život se sastoji u životu našeg uma i duha.⁸⁵

⁸¹ Usp. Spinoza, B. 2006. *Politička rasprava*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 37.

⁸² Spinoza, B. 2006. *Politička rasprava*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 44.

⁸³ Isto, 44.

⁸⁴ Isto, 45.

⁸⁵ Isto, 45.

U Glavi 6., u šestom poglavlju, *O monarhiji*, Spinoza u prvom i trećem članku objašnjava zašto se ljudi udružuju i po svojoj prirodi teže građanskom stanju. Naime, budući da se ljudi vode više emocijama nego umom, udružuju se iz tri razloga: iz zajedničke nade, iz straha ili iz zajedničke želje da osвете neku nanesenu im štetu. Sami se ne možemo obraniti niti preživjeti, stoga težimo građanskom stanju, koje se iz tog razloga ne može nikad u potpunosti ukinuti. Kad bi ljudi bili skloni da djeluju na sveopću koris, onda ne bi bilo potrebe za umijećem održavanja sloge, što je uloga državne vlasti. Stoga vlast mora biti tako uređena da i vlast i njeni podanici moraju djelovati u skladu sa zajedničkom koristi, a to se događa samo ukoliko žive prema propisima uma.⁸⁶

Ovlasti vlastodržaca moraju biti tako uređene da ono što je za sveopću dobrobit nikako nije u rukama jednog čovjeka. Nitko nije svemoćan, a ujedno je i stalno izložen različitim iskušenjima:

*Nitko nije toliko budan da ni u jednom času ne bi zaspao i nitko nema tako čvrst značaj da se u jednom času pogotovo onda kad se traži najveća čvrstina značaja, ne bi slomio i pokleknuo.*⁸⁷

Spinoza u 10. glavi zaključuje da poroke ne treba zabranjivati već zakone države tako urediti da kod ljudi potiču emocije korisne za državu.⁸⁸

Političkim pitanjima Spinoza posvećuje pet posljednjih poglavlja svoga *Teološko – političkog traktata*, svog najkontroverznijeg djela, koje je haški Okružni sinod 1670. godine proglasio najštetnijom knjigom, a sinod južne Holandije tjedan dana kasnije najgorom i najbezbožnijom knjigom koju je svijet ikad vidio. Prema Teološko - političkom tratatu, u ljudskom životu postoje dva stanja: prirodno i državno. Prirodni zakon samoodržanja važi za oba stanja, samo su mu manifestacije različite. Nasuprot Hobbesu, koji radi razliku između prirodnog zakona i prirodnog prava, prema Spinozi oni se podudaraju. Prirodno pravo svakog pojedinca ne zasniva se na zdravom razumu, nego na stupnju moći, snage i prohtjeva pojedinaca. To je stanje najveće slobode, ali i stanje obespravljenosti, jer su u stanju u kojem se svatko vlada po svom prirodnom pravu ljudska prava u koliziji, zbog čega se uspostavlja zajedničko pravo.

⁸⁶ Spinoza, B. 2006. *Politička rasprava*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića, 47-48.

⁸⁷ Isto, 48.

⁸⁸ Isto, 139-140.

Kod stvaranja državnog prava koje vrijedi za sve građane ne dolazi do ukidanja svakog tog pojedinačnog prirodnog prava, već svatko prenosi svu vlast koju ima na društvo te tako nastaje najviše prirodno pravo nad svim stvarima – suverenitet.⁸⁹

Nasuprot Hobbesovom kontraktarijanizmu, Spinoza drži da nema potrebe za posredovanjem društvenog ugovora kako bi se socijaliziralo asocijalne pojedince, kao ni za potpunim prijenosom prirodnih prava i diskontinuitetom naše prirode, već se ta tranzicija događa u kontinuitetu, kroz praksu i kolektivni razvoj prirodnih prava, uključujući i prirodno pravo razuma. U 16. poglavlju *Teološko – političkog traktata*, Spinoza se upravo osvrće na Hobbesovu kvantitativnu teoriju društvenog ugovora, u okviru rasprave o temeljima države. On potpuno drukčije definira pojam prava, stavljajući ga u relaciju s moći koja ga određuje. Imati pravo da djelujemo na određen način, znači da imamo želju da djelujemo, tjelesni i intelektualni kapacitet za to, te da nema unutarnjih ili vanjskih prepreka koje nas u tome sprečavaju. Sukladno tome, potpuni prijenos prava je nemoguć jer moć, a samim tim i pravo nisu neko naše dodatno svojstvo, već su svojstva naše biti odnosno esencije i kao takve su od nas neodvojive. Iz toga slijedi da nitko niti ne može potpuno prenijeti na drugu osobu svoja prava, odnosno moć jer bi time prestao postojati kao ljudsko biće. U prilog tome navodi da su kroz povijest državnici uvijek više stregli od pobune svojih podanika nego od vanjskih neprijatelja, što je moguće samo ukoliko je moguć i građanski neposluh. A mogućnost građanskog neposluha po sebi pretpostavlja nemogućnost potpunog prijenosa prava odnosno moći.⁹⁰

Prema svojoj procjeni s aspekta dobra i sreće pojedinaca odnosno naroda u cjelini, Spinoza zaključuje da je najbolji oblik državnog uređenja demokracija. Smatrao ju je najprirodnijom i najbližom slobodi koju priroda daje ljudima. U tom uređenju nema prenošenja svoga prava na drugoga već dolazi do odricanja od pojedinačnog prava u korist većine. Na ovaj način svi su jednaki, kao što su bili i u prirodnom stanju. Spinoza je dopuštao kritiku državnog stanja, ali je zazirao od nereda, stoga je sloboda građana u poretku kako ga je on zamislio sezala do trenutka u kojem se narušava ugled vlasti i remeti mir u državi.⁹¹

⁸⁹ Usp. Spinoza, B. 1957. *Teološko politički traktat*. Banja Luka: Kultura, XXXII-XXXIII. Predgovor dr. Ante Fiamenga.

⁹⁰ Armstrong, A. 2009. *Natural and Unnatural Communities: Spinoza Beyond Hobbes*, British Journal for the History of Philosophy, 281-282.

⁹¹ Usp. Spinoza, B. 1957. *Teološko politički traktat*. Banja Luka: Kultura, XXXIII-XXXIV. Predgovor dr. Ante Fiamenga.

Općenito se ovi njegovi stavovi nazivaju antirevolucionarnima i povezuju s tadašnjim političkim prilikama i strahom od državnog udara kojim bi bila srušena republika, a uspostavljena monarhija.⁹² Osobno sam sklonija mišljenju da je Spinoza najviše ipak zazirao od vladavine strasti i svih negativnih posljedica koje su se kroz povijest zbog toga dogodile, uključujući i one koje su obilježile njegovo vrijeme. S druge strane, razumno postupanje vođeno zakonima uma težilo bi konstruktivnoj kritici vlasti i oporbi u mirnodopskim uvjetima. "Fenomen slobode je Spinoza promatrao kao pitanje individualno-etičkog usavršavanja, savladavanja strasti putem razuma, a ne kao socijalni problem koji se može ostvariti putem ekonomskog i političkog oslobođenja."⁹³ Spinoza je držao da institucionalizirana religija ometa ljudski razum i očito, kako je povijest pokazala, vodi u sukobe i ratove. Prepoznaje da povećana racionalnost ovisi o promjeni u političkim i društvenim okolnostima. Liberalna demokracija, sloboda izražavanja i odbacivanje vjerskog praznovjerja, nužni su uvjeti za slobodnu uporabu razuma.⁹⁴

Spinoza je svojim Teološko - političkim traktatom pomeo cijeli tadašnji vjerski i politički sustav, a u svojoj veličini nije bio svjestan posljedica svog djelovanja koje će uslijediti. Koliko god je dobro razumio ljudske emocije, toliko je ipak propustio predvidjeti da će ljudi i u njegovom slučaju iracionalno reagirati. Vjerovao je da razum može biti iznad emocija, da se mi možemo izdići na višu, umnu razinu, da je naša priroda primarno racionalna. Iako je naglašavao da ne piše za široke mase, mislim da je u svojoj dobrohotnosti precijenio tadašnju akademsku zajednicu, vjerujući da su bolji nego što su bili ili da barem imaju potencijala takvima postati.

Najveća pogreška Spinozine filozofije sastojala se upravo u tom gotovo naivnom vjerovanju u ljudsku prirodu. Plemenitom cilju povratka čovjeka njegovoj pretpostavljenoj božanskoj biti, veliki je filozof posvetio cijelo svoje biće, iako je zbog svojih neortodoksnih stavova osuđen na izolaciju, proklet od židovske zajednice i odbačen od svih dominantnih vjerskih denominacija svoga vremena.

⁹² U uvodu Spinozine praktičke filozofije, Deleuze objašnjava da su u Spinozino vrijeme u Holandiji trajala previranja između dviju velikih stranaka: kalvinističke i republikanske. Prva je bila posvećena borbi za neovisnost, ratnoj politici i ambicijama Oranske dinastije, s ciljem formiranja centralizirane države, dok se druga zalagala za mir, podjelu države na pokrajine i liberalno gospodarstvo (str.11).

⁹³ Usp. Spinoza, B. 1957. *Teološko politički traktat*. Banja Luka: Kultura, XXXIII-XXXIV. Predgovor dr. Ante Fiamenga, XXXIX.

⁹⁴ Usp. Lord. B. 2010. *Spinoza's Ethics*. Skripta. Edinburgh University Press Ltd, 9.

Koliko je ljudska priroda zapravo iracionalna, odnosno koliko su naše emocije iznad razuma, najbolje pokazuje činjenica da su Spinozine knjige bile sustavno uništavane, spaljivane i zabranjivane, ne samo za njegovog života, već i nekoliko stoljeća kasnije.

David Hume,⁹⁵ stotinu godina nakon Spinoze, vjeruje da je razum samo sluga našim emocijama; nije presudan, već neaktivni dio naše prirode. U duhu Humeovog empirizma, složila bih se da naše iskustvo tom vjerovanju ide u prilog. Stvarnost nam kroz povijest kontinuirano svjedoči o tome da je ljudsko djelovanje prečesto nerazumno, te da tek pojedinci mogu postići stupanj samokontrole i racionalnosti kakav je Spinoza ne samo zagovarao već i potpuno dosljedno, do samog kraja, živio.

⁹⁵ David Hume (1711-1776), britanski filozof i povjesničar.

7. Zaključak

Iz potrebe da razumije svijet oko sebe i čovjekovo mjesto u njemu, Spinoza je razvio zaokružen filozofski sustav koji je obuhvaćao različite filozofske discipline, od ontologije i epistemologije, sve do etike i filozofije politike. U nastojanju da otkrije tko smo, čemu trebamo težiti, kakva je idealna država te što čini sretan život pojedinca i zajednice, Spinoza je ponudio kompleksne odgovore koji stoljećima nakon njegove ere ostaju predmet filozofskih razmatranja. U raskoraku između stvarnosti i idealnog, između čovjeka koji jest i koji treba biti, između države kojoj su građani podanici i one koja služi svojim građanima, stoji Spinozin racionalizam. Koliko god je bio svjestan ljudskih granica, svejedno se duboko nadao da ih razumom možemo prevladati, na sveopću dobrobit.

Spinoza je svim svojim bićem vjerovao u ljudsku prirodu i njen potencijal, posvetivši cijeli život pokušaju da čovjeka vrati njegovoj humanosti i pokaže mu pravi put. Vrijeme u kojem je živio i stvarao nije ostavljalo mnogo prostora različitim shvaćanjima tema kojima se bavio, stoga se danas možemo s pravom zapitati je li Spinozina Bogopriroda predstavljala njegov panteizam ili pak prikriveni ateizam. Moje je osobno mišljenje da Spinoza ne bi mogao zaniijekati ateizam da ga je osjećao kao dio svoje prirode, te da ga religijski i/ili politički pritisci na to ne bi mogli primorati, jednako koliko ni zaustaviti. Možemo samo pretpostavljati bi li ga osvijestio u zrelijim godinama, da je uspio duže poživjeti. Jednako tako, možemo tražiti i pronalaziti pogreške u njegovoj argumentaciji, možemo se s njime složiti ili ne, no ostaje činjenica da je sam Spinoza najbolji svjedok uspješnosti svoje filozofske misli, dok je prijezir koji je pretrpio tek odraz ljudske nemoći da udovolji zahtjevima koje je ona pred nas postavila.

8. Popis literature

1. Deleuze G. 2011. *SPINOZA Praktička filozofija*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića.
2. Spinoza, B. 2000. *Etika dokazana geometrijskim redom*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića.
3. Spinoza, B. 2003. *Listopisi*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića.
4. Spinoza, B. 2006. *Politička rasprava*. Zagreb: Demetra Filozofska biblioteka Dimitrija Savića.
5. Spinoza, B. 1957. *Teološko politički traktat*. Banja Luka: Kultura.
6. Spinoza, B. 2006. *Traktat o poboljšanju razuma i o putu kojim se najbolje upravlja k istinskom spoznavanju stvari*. Zagreb: Biblioteka Latina & Graeca.

Internetski izvori:

7. Armstrong, A. 2009. *Natural and Unnatural Communities: Spinoza Beyond Hobbes*, British Journal for the History of Philosophy, 281-282. https://www.academia.edu/1055245/Natural_and_unnatural_communities_Spinoza_beyond_Hobbes (Pristupljeno 20. kolovoza 2020.)
8. *Latin dictionary* <http://www.latin-dictionary.net/definition/29426/passio-passionis> (Pristupljeno 4. kolovoza 2020.)
9. Lord, B. 2010. *Spinoza's Ethics*. Skripta. Edinburgh University Press Ltd. http://www.faculty.umb.edu/gary_zabel/Phil_100/Spinoza_files/guide%20to%20spinoza's-ethics.pdf (Pristupljeno 2. srpnja 2020.)
10. Macan, Ivan. *BARUCH DE SPINOZA (1632. – 1677)*. Udruga za promicanje filozofije filozofija.org. https://www.filozofija.org/wp-content/uploads/Povijest_fil.org/Moderna_pdf/Spinoza-final.pdf (Pristupljeno 8. kolovoza 2020.)
11. *Rječnik filozofskih pojmova*. Filozofija.org <https://www.filozofija.org/rjecnik-filozofskih-pojmova/> (Pristupljeno 4. kolovoza 2020.)
12. Schmitter, M. Amy. 2016. *17th and 18th Century Theories of Emotions*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/emotions-17th18th/> (Pristupljeno 4. kolovoza 2020.)
13. Scrantino, Sousa, Andrea and Ronald. 2018. *Emotion*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/emotion/> (Pristupljeno 2. kolovoza 2020.)

9. Sažetak i ključne riječi (*na hrvatskom jeziku*)

Rad donosi iscrpan pregled jedne od ključnih tema Spinozine filozofije, emocija i razuma odnosno čovjekove racionalne prirode. Za sveobuhvatan uvid u Spinozin multidisciplinarni pristup navedenoj tematici korištena su njegova najznačajnija djela, kao i dodatna literatura različitih domaćih i stranih autora. Početno poglavlje usredotočeno je na uvođenje neizostavne terminologije, na pojmove i definicije Spinozinog filozofskog rječnika, kao prijeko potrebnog alata za usvajanje njegove filozofije. Nakon uvodnih poglavlja tekst se dalje bavi detaljnom analizom emocija, razuma te države, kao međusobno povezanih pojmova čije razumijevanje Spinoza prepoznaje kao nužan uvjet ostvarenja kako pojedinačne tako i kolektivne sreće. Prema Spinozi, naša bogomdana priroda može se realizirati isključivo kroz primat razuma. Sintezom Spinozinih gledišta o navedenoj tematici dobiva se s jedne strane slika vremena u kojem je živio, a s druge ideal kojem je osobno težio. Njegovi osvrti na političku realnost stoljeća u kojem je djelovao i stvarao jednako su aktualni i danas. Spinozu nismo ni savladali, a kamoli prevladali, stoga ostaje trajnim podsjetnikom na ljudski potencijal i sve ono što bismo, kao pojedinci i kao društvo, mogli postati.

Ključne riječi: Spinoza, filozofija, emocije, razum, racionalna priroda, država

10. Naslov i ključne riječi (*na engleskom jeziku*)

Title: SPINOZA: Emotions and Rational Nature

This research paper provides a comprehensive overview of one the key themes of Spinoza's Philosophy, Emotions and Reason, i.e. man's rational nature. For a complete insight into Spinoza's multidisciplinary approach to the aforementioned topic, his most significant works were considered, as well as the additional literature by various domestic and foreign authors. The initial chapter focuses on the introduction of key terminology, on the concepts and definitions of Spinoza's philosophical vocabulary, as an indispensable tool for grasping his philosophy. This paper further deals with a detailed analysis of emotions, reason and the state, as interconnected concepts, whose understanding Spinoza recognizes as a necessary condition for achieving both individual and collective happiness. According to Spinoza, our God-given nature can be realized exclusively through the primacy of reason. The synthesis of Spinoza's views on this topic portrays, on the one hand, a picture of his time, and on the other, the ideal to which he personally aspired. His reflections on political reality of the century in which he lived and created are equally relevant today. We have not overcome Spinoza, we did not even come to fully understand him. He thus remains a lasting reminder of human potential and all that we, as individuals and as society, could have accomplished.

Key words: Spinoza, philosophy, emotions, reason, rational nature